

EFFECTES I RELLEVÀNCIA DE LA CRISI DELS TEMPS DE LA VIDA QUOTIDIANA: LA NECESSÀRIA CONCILIACIÓ DE LA VIDA PERSONAL, FAMILIAR I LABORAL.

Lluís Sáez Giol

D'un temps ençà, es para cada cop més atenció a la problemàtica de conciliar la vida personal, laboral i familiar. Problemàtica que no és altra que la de conciliar els temps de la vida quotidiana. O, dit d'una altra manera, el saber com gestionar el nostre propi temps.

En aquest sentit, resulta curiós contemplar com una dimensió, la del temps, que fins ara semblava restar invisible a ulls de l'opinió pública, tot d'una emergeix amb força com a problema social explícit. I no és precisament perquè abans la qüestió no existís, o no tingués transcendència -ans al contrari, ja que un dels components de base elemental en tota societat ha estat l'organització dels seus temps, tant individuals com col·lectius-.

Per tant, què ens indica la sobtada emergència del problema de la conciliació? Doncs d'una banda, òbviament, que les tensions socials que se'n deriven han crescut suficientment com per deixar-se notar transversalment en el continu social. De l'altra, que l'organització social del temps fins ara vigent ha entrat en crisi. Malgrat tot, i donant-li una mirada de més calat sociològic al fenomen, pensem que estem en condicions de dir que amb el problema ja fa temps que hi convivim, per bé que fins ara s'havia mantingut latent i no manifest. Com sovint passa (ja ens ho deia Hegel), quan la ciència social primer i els medis de comunicació després es fan ressò d'una problemàtica, sol voler dir que aquesta ja és candent en la població i que ja ha deixat sentir els seus efectes. És per això que en aquest article es pretén, a més d'explicitar el

Ciutadans 1

fenomen, indagar en les múltiples conseqüències del mateix, conseqüències que ja fa temps que -com qui diu- ens truquen a la porta per tal que les tinguem en compte, tot i que ens fa l'efecte que només darrerament comencem a ser conscients de l'abast del problema.

Quant a la problemàtica en sí, que exposarem seguidament d'una forma concisa i esquemàtica, ja ha esdevingut d'alguna manera un lloc comú entre nosaltres, sobretot des que, en els darrers decennis, les societats occidentals dites avançades han transitat d'un model laboral i familiar típicament industrial, a un model post-industrial (Touraine, 1971).

Què caracteritzava el model industrial tradicional? En primer lloc, una divisió sexual del treball que reservava el rol central productiu al membre masculí de la parella, que era qui s'encarregava d'aportar els recursos econòmics a la llar, i per tant, qui assumia el rol principal en el treball remunerat. En el seu moment, és el que es coneixerà com a model del *male breadwinner* ("home guanyador del pa" o home sustentador de la família). I, si la centralitat productiva requeria en el marit (erigit en patriarca familiar), a la muller li quedava un rol central en l'assumpció de les tasques domèsticofamiliars (és a dir, les tasques de la llar més les tasques de cura de les persones que formaven part de la família, tant de la nuclear com de l'extensa). Així, ras i curt, si el pare anava a la feina i portava els diners a la llar, la dona feia de cuidadora i "mestressa de casa". És el que sovint es defineix com a centralitat reproductiva femenina, pel fet d'ajudar a la reproducció de la força de treball del marit i dels elements clàssics de pervivència demogràfica d'una societat (mantenint el nucli familiar i criant i educant els fills i les filles).

Aquesta centralitat reproductiva no volia dir que la dona no tingués cap mena de relació amb el treball productiu. Ans al contrari, hi ha tota una història -molt sovint injustament oblidada- de la mà d'obra femenina a les indústries tèxtils i en moltes feines de serveis, per exemple. El que passa és que la presència femenina en el mercat de treball dequieja brusquement en dos temps: primer, de forma més lleu, en el moment de casar-se; i

Ciutadans 1

després, més acusadament, amb la tinença del primer fill/a. En la majoria d'aquestes ocasions, la dona es retirava del mercat de treball, per com a molt continuar l'activitat laboral esporàdicament a casa, ara ja sota el règim de l'economia informal o submergida. Si l'economia de la llar anava prou bé, però, l'imaginari promovia que la dona s'havia de dedicar gairebé per complet a la criança dels fills/es i a la cura de la llar.

En segon lloc, en el model industrial tradicional la pauta dels temps socials s'havia fet estrictament dependent dels temps de treball a les fàbriques. Temps de treball que es caracteritzaven pels horaris homogenis. És a dir, que llevat de casos excepcionals situats en sectors atípics, la ingent massa de treballadors/es es movia al ritme que marcava el rellotge industrial. Tothom anava a treballar alhora, i tothom descansava alhora. El calendari es dividia en dies laborables i festius, i més endavant, amb el guany de les reivindicacions sindicals obreres i amb l'adveniment d'un incipient Estat del Benestar, s'hi afegiren la mítica jornada de 8 hores i les vacances anuals. Però aquests canvis no van pas alterar el model: tothom seguia treballant i fent vacances al mateix temps. Es pot dir, doncs, que el model industrial tradicional establia una societat sincronitzada, on els espais de relació de la gent amb la seva família o amb les seves amistats quedava garantit per la concomitància en el calendari de tothom dels temps pensats per al lleure.

El primer canvi estructural important que succeí a l'Europa industrialment avançada, un cop ben entrada la segona meitat del segle, fou la irrupció en massa de la dona en el mercat de treball. Però ja no per romandre el temps just fins a la tinença dels fills/es, sinó que ara amb voluntat de permanència. Clar que el canvi de debò es va començar a forjar, aparentment de forma tant silent com irremissible, a l'escola. En especial, quan l'accés a l'educació de nens i nenes es produí en condicions d'igualtat, i quan els excedents econòmics de les societats occidentals permeteren també l'accés massiu a l'educació superior de les noves generacions (incloent-hi les dones joves de l'època). Lògicament, la dona jove que acabava una carrera de cicle mitjà o superior, havia invertit uns esforços en la pròpia formació els quals procurava rendibilitzar mitjançant el seguiment d'una carrera professional. I no només ho feia per aquesta raó: cal tenir en compte que el fet que la dona treballés comportà que d'una banda les famílies elevessin

Ciutadans 1

el seu poder adquisitiu (on entrava abans un sou, ara n'entraven dos), i de l'altra que les dones assolissin una independència econòmica envers el marit, que fou el primer pas real cap al seu alliberament de les servituds conjugals que imposava la rígida societat patriarcal.

Les primeres tensions quant al temps daten d'aquest primer fenomen històric. A mesura que la dona s'inseria cada cop més en el mercat de treball, més necessitava d'ajuts externs (àvies i avis, cangurs...) per tal d'abastar el fet de ser mare treballadora. La condició social de la dona havia sofert una translació de la centralitat reproductiva o domèsticofamiliar d'abans, a la doble presència d'ara en l'àmbit laboral i en l'àmbit de la llar. Perquè el cas és que la dona continuà assumint la pràctica totalitat de les càrregues de treball familiar. Per això, alguns corrents sociològics han parlat de la "doble jornada" laboral de la dona (Balbo, 1978), el de casa i el de fora. Curiosament, el membre masculí de la parella ha fet escassos passos cap a una simetria presencial, i no s'ha implicat gaire més en la corresponsabilitat de les tasques i de cura de la llar. Com a molt, s'ha aconseguit conscienciar-lo per tal que "ajudi", per bé que cada cop les noves generacions d'homes "ajuden" més i en més coses (vegeu Astelarra *et alt.*, 1999). Malgrat aquesta tendència, la lentitud amb què es desenvolupa ens porta a constatar que encara no s'ha resolt el necessari reajustament dels rols familiars entre ambdós sexes, però això és un tema en el que ara no toca aprofundir.

Per tant, i tornant al tema central que ens ocupa, cal dir que el problema de conciliar el temps de vida laboral i familiar no és nou, com tots i totes podrem constatar si inquirim sobre la qüestió a qualsevol de les ja nombroses generacions de dones que decidiren seguir una carrera laboral sense per això renunciar al fet de tenir fills/es i a exercir com a mares. Aquestes generacions han fet grans equilibris per a poder sostenir aquesta doble presència, i ho han fet sovint en detriment de l'altre temps: el temps de vida personal, el "temps per a sí" (Nowotny, 1993), no sempre equivalent al temps d'oci però que l'inclou.

Ciutadans 1

Aquest fenomen sociològic de la irrupció de la dona al mercat de treball amb vocació de permanència, però, es va donar quan encara eren vigents els temps industrials, que permetien un grau de sincronització suficient com perquè els membres de la família es veiessin unes hores al dia, i després romanguessin junts els dies festius i de vacances. Cosa que permetia la reserva de certs espais temporals per a la vida familiar i per a les activitats que se solien fer amb els cercles relacionals.

Tanmateix, aquesta situació donarà un tomb radical en la societat postindustrial, on a la revolució en els sistemes de producció l'ha seguida la flexibilització dels temps de treball. Així, si en la recent societat industrial les pautes temporals que l'horari industrial imposava en el temps de treball productiu sincronitzaven els ritmes de la ciutadania, en l'actualitat els temps de treball s'han flexibilitzat i diversificat, la qual cosa ha comportat una desincronització dels ritmes: ja no tothom treballa alhora, els horaris de vegades són atípics, les jornades s'allarguen o s'escurcen en funció de les necessitats del mercat i de la producció...

Podríem dir que el que predomina ara és el model dels horaris dels serveis, que de mena ja són horaris expansius. Així, la jornada laboral típica s'ha dilatat. I, de fet, bona part del debat actual sobre els horaris comercials és un indicatiu de per on van les tendències. Possiblement, a societats com l'andorrana bona part d'aquestes situacions no li venen de nou, atès el seu caràcter marcadament terciari. Cal tenir en compte que una de les branques d'activitat de jornades expansives ha estat sempre i per excel·lència l'hoteleria i la restauració, tan presents al Principat. Ara bé, ningú no està exempt de notar els canvis, perquè les conseqüències repercuteixen en tots els sectors. Els comerços tendeixen a obrir cada cop més temps, però sectors com els esmentats també dilaten - encara més, si hi cap - la seva jornada, i d'altres nous sectors (com l'emergent sector del lleure i l'entreteniment) s'incorporen a la tendència general. En la nova societat terciària, el temps de treball es flexibilitza per tal de servir a les necessitats de la producció o de la demanda del servei. I tot forma part d'una mena d'espiral que es retroalimenta: com més persones treballen en horaris, diguem-ne, atípics, més demanda

Ciutadans 1

(lògica, d'altra banda) es produeix -per part dels consumidors/es- de llibertat d'horaris comercials.

Doncs bé, aquest gran canvi en l'estructura del treball, definitori de les darreries del segle XX i dels inicis del XXI, és una de les principals causes de l'agudització de les tensions en la conciliació dels temps de la vida quotidiana. Cal no perdre de vista que la subjecció dels i de les qui treballen a la flexibilitat de les jornades laborals, limita la capacitat d'autogestió dels propis temps, ja que abans l'estructuració rígida dels horaris permetia una planificació de la vida quotidiana, i ara això ja és més difícil amb temps variables i desincronitzats. Sobretot, la dificultat es dona quan hom intenta fer compatibles els seus temps de lleure, per exemple, amb els de la seva parella o amb els dels seus fills/es, i es troba amb que un fa un horari més aviat diürn i l'altre, més aviat de tarda-vespre-nit; o que un dels dos ha de treballar en festius; o que les vacances les fa cadascú en mesos diferents... Fins i tot de vegades l'extensió de la jornada fa que hom quasi no vegi els fills/es quan són petits, perquè quan arriba a casa ja és tard i són al llit...

Les dificultats que comporta la nova estructuració dels temps de treball també es deixen sentir quan es tenen persones adultes dependents a la llar. Cal tenir en compte que la cura de les persones (siguin menors o gent gran dependent) és altament costosa en termes de temps, perquè requereix una atenció constant i les necessitats d'aquestes persones no són compartimentables en temps, com sí passa amb les necessitats de la producció.

Tot això, comptat i debatut, ens pot ajudar a entendre com els temps socials s'han dislocat de tal manera que han colpit seriosament la vida familiar, i de retruc la vida personal dels i les qui ens ha tocat viure aquesta època. Per això cada cop més es parla del problema de la conciliació dels temps, perquè no només no l'hem resolt satisfactòriament, sinó que va camí d'agreujar-se cada cop més.

Ciutadans 1

Arribats a aquest punt, també és cert i cal reconèixer que les persones establim sempre estratègies davant dels nostres problemes quotidians, i per tant aquesta diagnosi no té perquè portar a concloure situacions d'excessiu dramatisme... al menys en un principi. Certament la gent, d'alguna manera, s'organitza, bé sigui per la via del recurs a la família extensa (que així es veu rebrotar amb nous rols assistencials), o bé per la via de l'externalització d'algunes de les funcions típiques que abans feia la família (si ara el nen/a no pot ser amb els pares perquè aquests treballen, se'l porta a la guarderia quan és nadó, i se l'inscriu a una munió d'activitats extraescolars quan és infant o adolescent). En el fons, la societat va funcionant d'una o altra manera. per bé que el fet que la família hagi abjurat -i en bona part- de les seves funcions tradicionals per socialitzar-les derivant-les cap a d'altres institucions socials, no és una dada gens baladí. És cert que es podria objectar que tampoc la innovació no és tanta, perquè les nostres societats sempre han tingut un conjunt de persones que funcionaven -per raons professionals- amb horaris atípics (infermeres, metges, policies, bombers...), i tots ells i elles han anat fent les seves vides. En el fons, seria com si ara obríssim el model dels temps socials de molta més població i l'aproximéssim a la realitat d'aquestes professions.

Per tant, es diu -pensem que amb una certa part de raó- que no estem a l'avantsala de cap desorganització social greu, malgrat que la situació descrita generi les lògiques insatisfaccions en sectors creixents de la població. Ara bé, el fet de no cedir a la fàcil i recurrent temptació de fer sensacionalisme amb el problema, no ha de portar a pensar que els canvis no han tingut cap repercussió. Ben al contrari: canviar els temps socials en el sentit que hem dit suposa canviar les pautes de relacions entre persones, i això fa que canviï la família, la parella, les relacions entre pares i fills, les formes de viure l'oci, etc. De fet, i aprofitant que s'ha posat de moda allò que es coneix com "l'efecte papallona", crec que en un dels àmbits de la vida social on té més bona aplicació és precisament en la qüestió del temps.

I aquí és on volíem arribar: tan ingenu és sobredimensionar d'immediat una situació social en efervescència, com banalitzar les conseqüències de canvis estructurals de l'entitat dels que tractem. I en el fons, els efectes fa temps que es fan notar, encara que

Ciutadans 1

tot sovint no han estat convenientment descodificats, i encara no s'han sabut veure les oportunes relacions de causa-efecte que s'amaguen al darrera.

Per començar amb un exemple proper, no és estrany que la panoràmica plantejada pel que fa a l'organització dels temps de les persones propiciï un afebliment dels vincles familiars, mitjançant un descens de la comunicació entre els membres de la llar. La cada cop menor coincidència temporal, la minva de la relació entre pares i mares i fills/es (prou important, car és per a ells/es una relació de referència essencial), la reducció del temps de relació dins de la llar... de debò algú pot pensar que no té cap influència en la conformació de l'adolescent d'avui? Realment es pot pensar que relegar la família a una unitat coresidencial proveïdora de béns de consum més que no d'afectes i valors no es reflecteix en la personalitat del jovent en formació? O és que l'anòmia juvenil que hom detecta no presenta cap correlació amb l'abandonament de funcions normatives i socialitzadores de l'entorn familiar?

He triat parlar dels efectes de la crisi dels temps en la família i en el jovent, perquè penso que són camps on els impactes tenen múltiples ramificacions. Així, certs canvis en el jovent, per relació de contigüïtat lògica, es deixaran sentir també a l'escola i a la feina, sobretot a l'hora de manifestar determinades actituds envers l'educació i el treball. Fins i tot, segurament, condicionarà la forma de relacionar-se amb el grup d'iguals (les amistats, els companys de classe, etc.). I aquests/es infants, adolescents i joves que estudien, treballen, es relacionen... seran els adults del demà. De manera que el que els passi avui és prou rellevant. I, malgrat que els fenòmens socials sempre venen per múltiples causes, i les noves generacions afronten canvis amb una varietat prou ampla d'aspectes (que van des de l'entrada en una societat tecnològica fins als nous estils de vida propis de la cultura postmoderna, passant pels canvis en el treball, en l'oci i en molts altres aspectes), crec que és un exercici de responsabilitat sociològica reflexionar sobre l'afectació que en ells pot tenir un nou paradigma estructurant dels temps socials que afecta d'una manera tan clara la institució familiar.

Ciutadans 1

Així doncs, quan parlem de la conciliació dels temps de la vida personal, laboral i familiar, és molt possible que ens referim a una problemàtica de la qual només hem començat a veure la punta de l'iceberg, i que -pel fet de no adonar-nos prou bé de tots els efectes reals que té en les nostres vides quotidianes- hem menystingut fins que s'han començat a disparar les alarmes de la insatisfacció social. Una insatisfacció que potser es visualitza encara massa com una forma de malestar individual pel fet de no poder fer compatibles els temps personals amb l'entorn relacional, i per no poder gaudir de les expectatives dipositades en un lleure personal que -curiosament- s'ha revaloritzat molt en els darrers temps, i que ha impregnat els nous estils de vida predominants en l'imaginari social. La tesi d'aquest article, però, és que el problema té prou més entitat, i per això mereix una major atenció i un enfocament de més llarg abast.

Vol dir això, per tant, que hem de sospirar pel retorn del model d'organització dels temps socials industrial? Doncs no necessàriament. Principalment, perquè l'esdevenir històric no sol tendir a les regressions al passat. Les societats són dinàmiques, i canvien constantment. Els canvis socials, al seu torn (més enllà de ser jutjats positivament o negativament) porten a societats diferents, amb sistemes d'organització diferents, i -conseqüentment- amb problemes i conflictes diferents, per als quals cal cercar noves respostes i noves solucions. Per tot l'exposat, aquest darrer és un dels principals reptes que tenim en l'actualitat. No hem de perdre de vista que la realitat social ens construeix com a subjectes fills d'un temps i d'una societat determinada, però alhora ens permet canviar la societat en la mesura que la reproduïm i reconstruïm quotidianament.

La construcció social de la realitat és, doncs, un procés dialèctic. I en societats obertes com les que es donen en el context occidental avançat, s'eixampla el ventall d'agents socials cridats a participar-hi. Això és així perquè, en certa manera, són els models d'organització sociopolítica que s'han demostrat més eficients, malgrat comportar una major complexitat. En aquest sentit, cal una implicació el més àmplia possible dels diferents agents socials en la tasca de repensar la qüestió de l'organització dels temps de la vida quotidiana. Una tasca segurament àrdua i no exempta de conflictes d'interessos, que ha de tenir com horitzó l'assoliment d'un gran pacte social sobre els temps. Pacte

Ciutadans 1

social que, malgrat a hores d'ara resulti difícil de definir, si més no haurà de respectar un axioma bàsic: assumir que l'autogestió dels temps de la vida personal ha d'esdevenir un autèntic dret de ciutadania, i que la realització dels homes i les dones del nostre temps passa ja de forma irremissible per una existència que contempli l'encaix i el gaudi equilibrat d'un temps per al treball, un temps per a la vida en família, i un temps per a sí mateix.

Bibliografia:

ALBERDI, I.; FLAQUER, L.; IGLESIAS DE USSEL, J. (1994): Parejas y matrimonios: actitudes, comportamientos y experiencias. Madrid, Ministerio de Asuntos Sociales. Col·lecció "Estudios", núm. 22.

ALFONSO, C.L.; GARCÍA, J. (1994): Jornada y ordenación del tiempo de trabajo. València, Tirant lo Blanch. "Colección Laboral", núm. 9.

ASTELARRA, J.; NADAL, M.; SÁEZ, L.; SALES, D.; TARRÉS, A. (1999): Les dones del Baix Llobregat: la realitat de la desigualtat. Sant Feliu de Llobregat, Consell Comarcal del Baix Llobregat.

BALBO, L. (1994) [1978]: "La doble presencia". A Carrasco, C.; Borderías, C.; Alemany, C. (comps.): El trabajo y las mujeres. Barcelona, Fuhem-Icària.

BOTT, E. (1990): Familia y red social. Madrid, Taurus.

BOULIN, J.Y. (1992): "L'organisation sociale du temps". A *Futuribles*, núm. 237, pàgs.: 239-252.

Ciudadans 1

BOULIN, J.Y.; LALLEMENT, M.; LEFEVRE, G.; SILVERA, R. (1998): “Temps de travail et modes de vie. Quelques resultats d’une enquête empirique”. A *Futuribles*, núm. 237, pàgs.: 73-80.

BRULLET, C. (1997): “Pràctiques de criança i identitats parentals”. A *Papers*, núm. 51, pàgs.: 149-170.

CARDÚS I ROS, S. (2000): El desconcert de l’educació. Barcelona, La Campana.
— (2002): Propostes d’intervenció per a la conciliació d’horaris familiars, escolars i laborals. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

CARRASCO, C. (1991): El trabajo doméstico y la reproducción social. Madrid, Instituto de la Mujer.

COLECTIVO IOE (1995): Tiempo social contra reloj: las mujeres y la transformación en los usos del tiempo. Madrid, Instituto de la Mujer.

DE SINGLY, F. (1996): Le temps, maternel et paternel, consacré à l’enfant: enfances, perspectives sociales et pluriculturelles. Sainte Foy (Québec), IQRC.

DUMAZEDIER, J. (1992): “Le temps libre, cet inconnu”. A *Futuribles*, núm. 165, pàgs. 227-237.

FINA SANGLAS, L. (1992): “Por una nueva cultura de la organización del tiempo”. A *Revista de Economía y Sociología del Trabajo*, núm. 15/16, pàgs. 10-19.

GERSHUNY, J. (1994): Changing Times. Oxford, Oxford University Press.

GORZ, A. (1995): Metamorfosis del trabajo. Madrid, Sistema.

HEWITT, P. (1993): About Time: the Revolution in Work and Family Life. Londres, Oram Press.

HÖRNING, L.H.; GERHARD, A.; MICHAILOW, M. (1995): Time Pionners: Flexible Working Time and New Lifestyles. Cambridge, Polity Press.

LALIVE D'EPINAY, C.J. (1991): "Beyond the Antinomy: Work versus Leisure?". A *Loisir et société/Society and Leisure*, vol. XIV, núm. 2, pàgs. 433-446.

LECCARDI, C. (1997): "Il pensiero delle donne e il tempo di lavoro: una critica al paradigma temporale dominante". A Bergamaschi, M. (ed.): Questione di Ore. Pisa, Biblioteca Franco Serantini.

LEWIS, J.D.; WEIGERT, A.J. (1992): "Estructura y significado del tiempo social", a Ramos Torre, R. (comp.): Tiempo y Sociedad, pàgs. 89-131. Madrid, C.I.S. Col·lecció "Monografías", núm. 129.

NOWOTNY, H. (1993): Tempo privato. Bolònia, Il Mulino.

PÉREZ INFANTE, J.I.; FINA SANGLAS, L. (1999): "La duración de la jornada de trabajo: situación y evolución reciente". A *Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales*, núm. 16, pàgs. 13-53.

PIORE, M.; SABEL, C. (1990): La segunda ruptura industrial. Madrid, Alianza.

PRONOVOST, G. (1996): Sociologie du temps. París/Bruseles, De Boeck. Col·lecció "Ouvertures Sociologiques".

— (1997): "Manquons-nous de temps?. Structure et conceptions du temps". A *Revue Internationale de Sociologie*, núm. 3, vol. VI, pàgs.: 365-373.

Ciudadans 1

TORNS, T.; MIGUÉLEZ, F.; BORRÁS, V.; VERD, J.M.; SÁEZ, L.; ANTENTAS, J.M.; NADAL, M. (1999): Temps i ciutat. Barcelona, CESB.

TOURAINÉ, A. (1973): La sociedad post-industrial. Barcelona, Ariel.

ZARAGOZA, A. (1990): "L'oci a les societats avançades", a Zaragoza, A. i Puig, N.: Oci, esport i societat, pàgs. 9-99. Barcelona, P.P.U.